

Szemes Péter

Suhanc-énekek

(Utassy József *Még ilyen csodát!* című kötetéről)

Utassy József lírájának különös értékei a gyermekversek. Annak, hogy a költő életében mégsem irányult rájuk a minőségükhöz méltó figyelem, bizonyosan oka az is, hogy a szövegek jelentős hányada nem éppen a legifjabb korosztályt célozza. Nála nincs cukormáz, sem csillogó lakk, világosan szól édesapja elvesztéséről, saját árvaságáról, fia haláláról – hiszen az élet teljességéhez a tragikum is hozzá tartozik. Ám, ha feledjük az amúgy is alságos elvárásokat, olyan kincsekre akadhatunk a korpuszban, melyek valóban nagy költő kéznyomát viselik (a *Korai kikelet*ben például így nyer bizonyosságot a tavasz érkezteről: „Vagy én tamáskodom csak, én?! / Lüktet ujjam az ág sebén.”), a kapcsolódó versek összességében pedig fellelhető szinte páratlanul gazdag eszköztárának legjava. Valószínűleg e kettős cél (a megerősítés általi figyelemkeltés, illetve a felmutatás vágya) hívta életre a *Még ilyen csodát!* című kötetet, mely a Magyar Napló Kiadó gondozásában, a tavalyi könyvhétre jelent meg. Az egybegyűjtött gyermek- (és ifjúsági) líraanyagot talán a legavatottabb, a költő özvegye, Horváth Erzsébet szerkesztette mű-egésszé, aki az elmúlt években a „*Dalba fog az ember...*” album és az *Utassy József emlékkönyv* összeállításával sokat tett a kiváló alkotó tovább-élte-téséért. Ráadásul az, hogy kezdeményezésére az idei évben – Utassy születésének 75. évfordulója alkalmából – a teljes oeuvre (a Napkút Kiadónál „*A kikelet fia*” címmel) ugyancsak napvilágot látott, visszatekintve, felvezető-alapozó jelleget is kölcsönöz e kiadványnak, melyben Kiss Adél és Oláh Mátyás László rajzai szegődnek érdemes társul a szövegekhez.

Fontos kiemelni, hogy a kötet nem a korábbi Utassy-gyermekkönyvek anyagának egymásutánjából áll, s ezt a jó érzéssel választott cikluscímek is tükrözik. Közülük a kötetcím-adó mellett, az *Óriás alkonyat* a *Szamárcsillag* (1994) középső egységéről, az *Évszakok óriáskerekén* a *Keserves* (1991) egy ciklusa után keresztlődött el, míg a *Havak hatalma* és a *Balambér és Habakuk* önálló könyvek címét (1996, 2003) vette át.

A nyitó *Óriás alkonyat*ban az állatvilág csodái elevenednek meg – a hétköznapiaktól, mint a kőlyökmacska játéka (*Kiscica meg a gombolyag*), vagy a „vadnyulak vetkőztetése”, a természetfeletti tulajdonságokkal rendelkező „csodaló” betöréséig. Utóbbiban – hiszen a szárnyas paripában nem nehez a népmesék táltosára vagy akár Pégaszoszra ismerni – mitikus, szimbolikus aktust is láthatunk: a szövegek világába lépését, a költővé válását – a *Lackó lova* kötet élére emelése így kiváló szerkesztői megoldásnak bizonyult. Ám valószínűleg nem a Hippokréne vize szülte az Utassy-líra gyakori szereplőjéhez kapcsolódó madár-versek remekléseit: a tél apró túlélője kiéneklí „február nyarát”, mikor „festmény a rét, a táj zene” (*Cineg a cinege*), a fák orvosa betegtől betegig „hullámszik át” a kerteken (*Doktor harkály*), sőt még a pocokot elragadó vércse tette is metafizikai megvilágításba kerül (*A pocok mennybemenetele*). Nem mellesleg, Utassy költészetének egyik legfontosabb problémája jelenik meg itt: az életet (vagy javakat) fenyegető, ártó szándékú erő és a neki kiszolgáltatott(ak) viszonya. S noha ez inkább hatalom és egyén, hatalom és közösség, illetve Isten és egyén relációjában lesz (főként a felnőtt versekben) meghatározó, a vércse és pocok (különösen a mennybemenetel miatt) akár be is helyettesíthető. Kevésbé lehet áthallásos mindez a *Róka fut az alkonyatban* textusában, ám a vég értelmezése ott is hasonló:

„Hull a nap narancsa lassan,
csillagosul a magas,
róka fut az alkonyatban,
szőre szikrás, parazsas.

Kipirosít riadalmam:
'ni, a tolvaj, a ravasz,
menekül nagy diadallal,
szeme, szája sugaras!

Ha jó a hatalmas hajnal:
ki kelt engem, kiskakas?!
Hull a nap narancsa lassan,
Csillagosul a magas.”.

A nagyotmondó nyulak aztán már önhibájukból kerülnek a vadász puskája elé (*Három pletykás nyúl*), hogy az erdei ösvényen sétáló őzek láttán még a fegyver is néma maradjon (*Ösvényen*), az odúzgató bocsok és a lépesmézet védő méhek összeütközését pedig humorral, a szülői szeretet megnyilatkoztatásával oldja fel a szerző (*Mézgarázdák*). S immár kollízió nélküli „portré”-pár az *Ordas*, a jelzett erőszakos, ártó erő, valamint az *Őzek* félénk, a bokor mögül kukucskáló gyermekek előtt legelésző csapata, a szépség testesítői, találó ábrázolása.

Az emberi jelenlét versvilágba-emelése átvezet a *Balambér és Habakuk* ciklus darabjaihoz. Ezek nagyobb hányada – miként a nyúl nyúzása, amiről Utassy például a Csontos Jánosnak adott, *Együtt és külön* kötetben közölt interjúban is beszél – saját gyermekkori emlékekhez-élményekhez kapcsolódik. Nemcsak elkészítési, de használati tanácsot is ad a nyári szánkóhoz (*Nyári szánkózás*), rámutat, hogy érdemes a dolgainkra vigyázni (*Gond*), az egészség megőrzése érdekében kerülni a téli legénykedést (*A kisokos*), még ha a tilalom áthágása néha édes is (*Az a kerek valami, Malomudvar*). A malomudvar medencéjében és a kenderáztatóban fürdés gyerekes csíny csak, ám az asszonyok szoknyája alá lesés („Gatter alól: / ő szent rések! / minden nő alá / fölnezek, // s ha elkapnak, / lesipuskást: / asszony nép közt / van visongás.” – írja a *Malomudvarban*) és a gazda lányának szívet dobogtató tekintete már a nemiség iránti érdeklődés, a szerelmes természet ébredését jelzi. S szép és lendületes ív húzható a kisfiú fütyijét megcsípő lúddal vívott komikus csatától (*Franci néni gunara*) az első szerelmekig, a pletykás lányok miatti bosszankodásig (*Morgolódom*). Melynek középpontjában a kötet egyik igazi ékköve, a *Hétpettyes* áll – az ifjú libapásztor katica-búvólése, majdani életpárjának fellelési irányát illetően. A felnőttként teljesedő jóslat leírása így Utassy egész hitves-költészetének

is eredője lesz – a még ismeretlennek szélbe küldött első csók-üzenettől az örök összetartozást megerősítő utolsóig. Ám nemcsak a szerelmi líra remekei kínálnak kapcsolódási pontot e ciklus és a kötetzáró, -címadó között, hanem a keresztnevekkel való, névcsfölőket idéző játék is (a *Balambér* és *Habakuk*, illetve a *Sára bevásárol* esetében), a nyitó egységgel pedig a natúra jelenségei, elemei (*Napkeltő*, *Megvirrad*, *Patakocska*) és a madarak visszatérése (*Hattyűtető*, *Varjúlakodalom*, *Tyúk és csillag*, *Cinke*) teremt keretező rokonságot. Ezzel együtt a *Még ilyen csodát!* idevágó verseiben az *Óriás alkonyat*belieknél sokkal hangsúlyosabb a szimbolikus jelleg, ami a felnőtteknek szánt szövegek világához közelíti a korpusznak ezt a hányadát. Konkrét megfeleléseket, továbbélő – sőt, Utassy egész poézisét átható – motívumokat találhatunk itt, mint például a szárnyas-láb csillag-nyoma (*Tyúk és csillag* – *Gunaram*, *jajgass!*, valamint immár az emberkéz formájával a *Ragyogásban*), a harkálykopogás hexameterei (*Megvirrad* – *Nyárutó*), vagy a vidáman elfutó kicsinyke és a távoli rengeteg víz kapcsolata (*Patakocska* – az *Ezüst rablánc* kötet *Tengerlátó* ciklusának több darabja, mint a *Tokaj*). S míg a *Balambér* és *Habakuk* zalai állomásneveket hangszerel vonatkerékre (*Vonatozó*), kacagtat a lányát féltő péken (*Fut a pék*), beszélgeti ki ördögeivel a Sátánt (*Ötvenöt ördög*), valamint dolgoztat a szorgos manóval és gyermek-vendégeivel (*Manócska kertet ás*), a *Még ilyen csodát!* univerzuma játékosság és fantasztikum helyett inkább groteszkbe hajlik: lagzit ülő fekete varjúhadával (*Varjúlakodalom*), egész tótágast állt világával (*Furcsa világ*). Itt a konvencionális nézőpont válik furcsává – ami egyébként talán éppen a költőé (*Kinek hogy!*):

„– Nekem például úgy tűnik,
a Hold egy sárga kotlós,
hasonlíthatnám hát szőke csibéit
máshoz, mint csillagokhoz?

– Nekem kék asztalterítőn
molnárkalácsot formáz,
s édesanyám tenyerébe
söpri a sok csillagmorzsát.

– Nekem koldustányér, mit
haragom fölborított.
S a csillagok: szétgurult
fillérek, forintok.

– Holdam, tantuszom,
réz telefonérme!
Veled én a mindenséget
hívom beszélgetésre.

– Bravó, fűk! Ezek után
már szólni is restellek:
nekem a Hold s a csillag is
csupáncsak égitetek.”¹

Másrészt a második egység hétköznapi szakralitása (a vízen tett séta – *Kis tó, nagy ég*; az „isteni” száguldás – *Lúdláb, kacsaláb*) is megemelkedik, nagyobb tétet nyer a zárlat altatói közé csempészett, fű-sírató *Pillangó-balladában*²:

¹ Hold és csillag az Utassy-líra meghatározó motívumai közé tartoznak, az itt felsorolt átértelmezési lehetőségek gyakran visszaköszönnék más verseiben is (a koldustányér és az aprópénz például a *Filléreitekben*).

² Ahogy a *Hétpettyes*, ez a szöveg is erősen kötődik a népi hiedelemvilághoz.

„Futkos egy kislejű a réten
    esetlenül, sután,
meg-megbotlik, de fut serényen,
    három lepke után.

Kezében pici hálót lenget,
    csapkod, amerre lép,
ám a három lepkék se restek –
    derül rajtuk az ég.

Hazafelé, ahogy a rétet
    a harmat megeste,
a kislejű kezére száll: egy
    halálfejes lepke.”

Az éves ciklushoz igazodva, immár a Vegetáció élete és halála, s az egyes szakaszok személyes sors-összeforrottsága köré épülnek az *Évszakok óriáskerekén* és a hozzá – szintén remek szerkesztői megoldás – szervesen kapcsolódó, *Havak hatalma* egységek versei. A „magvak szívének” csendjéből feltörő tavasz előbb még a tél utóvédjével vívja harcát (*Korai kikelet*), hogy aztán diadalmasan borítsa be ajándékaival egész birodalmát (*Tombol a tavasz*). Kakukkszó, szírom-havazás (*Kikeletek*), rügy-robbanás jelzi hatalomátvétele, fű fakad, fény szakad nyomában (*Márciusra*). A kikelet-hozó hónap gyermekében, a rigók testvérében (*Korommadarak* – a *Varjúlakodalom* egyfajta ellenpontja is e vers) pedig óriást dobban a szív és megpezsdi a vér. Ami nemcsak a mára március-himnusszá lett *Hurrá!*, de a szépséges *Feslő fák erejére* feltáplálója is:

„Tüzek szállodái már a kertek,
ragyogás ráz eget, földet, folyót.
Kikeleti ágaklakok nyílnak,
Piros rügyek, becsavart lobogók.

Én, amíg a remény ága renget,
tüzek tüze, márciusi gyermek,
a feslő fák erejére mondom:
győzni kell a gyöngyös gyökereknek!”

Ám a „kikeleti hatalmú” aranyeső (*Hírnök*) forradalmi lobogása benne lelohad lassan, és árnyék vetül a meghitt tavaszi pillanatokra. Az összegző jellegű *Micsoda évszak* Utassy gyakran alkalmazott szöveg-szövesi metódusát is felmutatja: addig tágítja az idilli képet, míg eljut a háttérben megbúvó tragédiáig, jelesül a természeti csodáktól apja haláláig, anyja magányáig, saját árvaságáig, s az örökségül kapott imperatívusz – „emberül élni” – kinyilvánításáig (az *Ősök húrjaira* című versben ugyanígy, az iskolába ballagó fiúcskától a ravatalszagig). Az őszi-téli szövegekkel ellentétben, ahol hangulat (*Ahogy telnek, Papa!*), itt a szomorú emlék ideje, a rendre elkövetkező évforduló hívta elő megidézését; amazokban pedig 56 jelenik meg hasonló módon. Az egyedüllétet aztán részben oldja, részben még tovább mélyíti a társas magány, a párok örömet szolgáló harmonikázás (*Nagy éjszaka van*). Végül a hirtelen jött nyári vihar (akár biztonságból szemlélése *Villámfényben*), akár az elemeknek-kitettség */Ha rám ijesz a zápor/*) már a megtisztulás érzését hozza el, s az őszbe lépő versben teljesség csillan:

„Micsoda éjszaka!
Belezuhan a Hold a tó vizébe,
s ezer csillagcsepp fröccsen szét
a tücskös, őszi éjbe.”
(*Gyönyörködő*).

A tavasz mellett a déré, ködé, különös jelentőségű évszak Utassy költészetében. A szemmel tartott, „csillaggal érő s hulló gyümölcs”-mivolt (*Ősz fa*), a vallató ős (*Hazáig*), a lemeztelenülő öreg fa körül szálló varjúhad és „levélhullaikat” (*Őszidő*) és az említett, lombhullással egybekapcsolt emberhalál, ravatalszag (*Ősök húrjaira*) is egyértelmű – és a gyermeklíra beszédmódján nyilván túllépő – utalások arra, amit az *Október* már forrástisztán kimond:

„Rothadt rózsák a kertben,
deresen, megdermedten,
rothadt rózsák a kertben.

Ősz fű leng, minden kihalt, vén,
te pompázol csak, krizantém,
ős fű leng, minden kihalt, vén.

Szél ama suhanc-sírokat
ölelgesd, becézd, simogasd,
s csókold, aki ott sírogat!

Mert fakítja forradalmad
fényét, ki hallgatván hallgat,
fakítja forradalmad.

Ünnepek ünnepe: tüntess,
ha kell, hát bitangot büntess,
tüntess, Október, tüntess!!”

A forradalmi hevületű „márciusi gyermek” hangja tér itt vissza, hogy számon kérje a mártírok emlékének méltatlan megbecsülését, a cinkos némaságot. És az életet fenyegető, zsarnok télrel szemben, szövetségesei lesznek a fák és madarak – a hó alatti álmukban Szabadságot óhajtó törzsektől (*Havak hatalma*) a sors-testvér feketerigóig (*Rigóhívogató*).

Újra megidézi saját gyermekkorát is: félelmes csillag-magányát, amiben csak a macskadorombolás melegít és a *Nemzeti dal* bátorít (*Egyedül*); a kirabolt ország tanterem-hidegét (*Megyek iskolába*), a felöltöztetett fenyők Isten-tornyát (*Karácsonyfa*), a farkasordító fagytól féltett Három Királyokat (*Karácsony*). S varázsos, bűvölő szavakkal úzi a mindenkori teleket (*Fagyűző*) – hogy végül élete telén is győzzön az örök kikelet:

„Hol ifjúságod tűnt el,
fekszel hanyatt a fűben.

Hatalmas fellegárnyban,
heversz az elmúlásban.

Villanydrót-kotta-hangok
a fecskék, vadgalambok.

Dúdolod őket halkan.
Suhanc vagy. Halhatatlan.”
(*Hol ifjúságod tűnt el*).

A *Még ilyen csodát!* kötet után – nemcsak reméljük, de hisszük – bizonyosan sokan, s talán már az ifjabbak is, gyakran dúdolják majd a „halhatatlan suhanc” továbbéltetett dalait.

(*Magyar Napló Kiadó, 2015*)